

Aynur Əliyeva

*F.Köçerli adına
Respublika Uşaq
Kitabxanasının
metodisti*

(əvvəli ötən saylarımızda)

Yeni tipli məktəb və qəzetlərlə yanaşı, Qərbdə tədris edilən dür-yəvi elmlərin Qafqazda yayılmasını da təbliğ edən S.Əzim qeyd edirdi ki, artıq bütün dünya oyanıb, işlər sahmana düşüb. Ancaq "İslam mil-ləti" nə gəlincə, vəziyyətin tamamilə əksinə olduğunu etiraf edən ziyalının fikrincə, biz babalarımızda nə görmüşüksə ona əməl edirik. Artıq avropalılar Ay, Günəşin nədən tutulmasının, zəlzələnin nədən baş verməsinin səbəblərini bildiyi halda, müsəlmanlar hələ də xurafat içindədirlər və elmə inananları kafir adlandırırlar. Şirvani dindəşlərini inandırmağa çalışırdı ki, burada heç bir küfr yoxdur.

Onun fikrincə, Avropanın kəşf etdiyi bir çox ixtiralar Quranda da öz əksini tapmışdır. Sadəcə, indiyədək din başçıları Qurani xalqa olduğu kimi çatdırmayıblar. S.Ə.Şirvani həmin ruhaniləri nəzərdə tutaraq yazırdı:

**Hani İslam üçün sərəncamin?
Yerə girsin o müctəhid namın!...
Əhli-İslam oldu xarü zəli,
Baisi sənən, ey imami cəllil!
Sən bizi nəfə etmədin vəsil,
Bari qoy özge elm edək hasil.
Bizi bəsdir bu qəder aldatdın,
Dini dinərə hər zaman satdın.**

Qərb mədəniyyətinin əldə etdiyi nailiyyətlərin Quranda olmasını nümunələrlə sübuta yetirmiş və ən əsası Qafqaz müsəlmanlarında milli ruhu oyatmağa çalışmışdır. S.Ə.Şirvani H.Zərdəbiyə yazdığı məktublarının birində məktəblərdə türk dilində dərsliklərin olmadığını və bu dildə bir kitab yazdığını bildirmişdir: "Bizim məktəblərdə oxumağa türki dilində uşaqlar üçün şəriət kitabları yoxdur. Mən bir müxtəsər türki dilində "Zakon-bojiy" kitabı yazmışam".

Başqa bir məktubunda isə o, Zərdəbiyə yazırdı ki, "göz türki lisanımızda çox asan ibarələrlə bir türki kitab nəzm etmişəm". Eyni zamanda türk dilinin qədimliyi ilə öyünən S.Ə.Şirvani, "Əkinçi" nin nəşri ilə əlaqədar onu belə tərif etmişdir:

**Nəçə müddətdi ki, Həsənbəyi-zar,
Hüsnü-tədbir ilə o fəxri-kibar,
Öz qədimi lisanımızda haman,
Qəzetə çapını edib ünvan.**

Seyid Əzim Şirvaninin bədii irsində maarifçilik ideyaları.

XIX əsr Azərbaycan poeziyasının ən qüdrətli nümayəndələrindən biri olan Seyid Əzim Şirvani(1835-1888) həm ədəbiyyat tariximizdə realist şair kimi şöhrət qazanmış, həm də maarif və mədəniyyət xadimi kimi tanınmışdır. Böyük şairin maarifçilik ruhunda yazdığı əxlaq-təbiyət və mədəniyyət daşıyan əsərləri uzun illərdən bəri gənc nəslin mədəni cəhətdən yetkinləşməsinə mühüm rol oynayır.

XIX əsrin 50-ci illərinin sonlarında Seyid Əzim ruhanilikdən əl çəkərək dünyəvi elmləri öyrənməyə çalışır, Şamaxı məhəllə məktəbində müəllimlik edir. Eyni zamanda özsatirik şeirlərində dini ehkamları

kəskin tənqid atəşinə tutur. Bu səbəbdən dini dairələrdə "kafir" kimi tanınır, özünə çoxlu düşmən qazanır. Seyid Əzim maarifçilik ideyalarını həyata keçirmək məqsədi ilə 1869-cu ildə Şamaxıda yenitədris üsullu (üsulicədid) bir məktəb açaraq pedaqoji fəaliyyətini davam etdirir. Köhnə mollaxanalar

dan və məhəllə məktəblərindən fərqli olaraq, XIX əsrin sonlarından yaranmağa başlayan üsuli-cədid məktəblərində dərslər ana dilində keçilir, tədris planına ümumtəhsil

bəyov "Uzaq keçmişlərdən əskixatirələr" ində yazır ki, "məzkur məktəb Azərbaycan və farsı olmaq üzrə iki şöbədə ibarət idi".

Onun sözlərinə görə, "məktəb müntəzəm və gözəl şəkllə girmiş, dərslərinin düzgün və müntəzəm gətməsilə məktəb az zaman için də gərəklə mütəşəbbüslərin, gərəklə sairələrinin diqqətlərini cəlb iləti-barlarını qazanmağa müvəffəq olmuşdu. Seyidin yaxın dostlarından beş-altı nəfər tərəfindən məktəbin ziyarət edilməyən günü yox idi. Gələnlər saatlarla son siniflərdə oturlarlar, Seyidin gözəl bir təzi-

yenidən öz vəzifəsinə qaytarılır, ömrünün axırına qədər müəllimlik edir.

Seyid Əzim Tiflis səfəri zamanı yolüstü Gəncə şəhərinə dönür, dahi Nizami Gəncəvinin məqbərəsini ziyarət edir. Türbənin uçmasından təsirlənən şair bədahətən bu məşhur rübaisini yazırdı:

**Ey Şeyx Nizami, ey Nizami dağılan!
Ey Gəncədə izzü ehtişamı dağılan!
Olmuşmu səninlə mən kimi ələmdə
Beyti, evi, məktəbi, kəlamı dağılan?**

1887-ci ildə Şamaxıya gələn

ləri yazılmış gümüş medalla təltif edir. Lakin maddi ehtiyac içinde yaşayan şair həmin mükafatı almaq üçün ona lazım olan 7 manat 50 qəpik məbləğində pulu tapa bilmir. Ona görə də layiq görüldüyü medala almaq şairə ölümündən on gün öncə – 1888-ci il mayın 10-da nəsib olur. Öləndə isə 500 manata qədər borcu qalır...

Seyid Əzimin bədii irsi iki böyük külliyyatdan ibarətdir. Onlardan biri azərbaycanca, digəri isə farsca yazılmışdır. Üç hissədən ibarət olan Azərbaycan külliyyatını Şamaxılı cərrah Mirzə Həbib Məşədi Sadiq oğlu toplamış və 1892-ci ildə Təbrizdə çap etdirmişdir. Bu külliyyatın üçüncü hissəsini şairin oğlu Seyid Cəfər məşhur milyonçu Hacı Zeynalabdin Tağıyevin vəsaiti hesabına 1896-cı ildə Təbrizdə yenidən çap etdirmişdir. Təxminən 10 min beyt olan fars külliyyatı isə 4 hissəyə bölünür. Bu külliyyatı da Mirzə Həbib toplamış və tərtib etmişdir. Seyid Əzim Şirvaninin zəngin irsinə çoxsaylı bədii əsərləri, o cümlədən lirik şeirləri, təmsilləri, mənzum hekayələri, satiraları, eləcə də klassiklərdən tərcümə və iqtibasları, "Tarixi Şirvanname" əsəri (1887), türk (Azərbaycan), Osmanlı, rus və İran şairlərindən bəhs edən irihəcmli təzkirəsi (1885) və dərsliyi daxildir. Şirvan xanlığının tarixinə həsr etdiyi əsərin bir hissəsi Tiflisdə çıxan "İzvestie Kavkazskoqo obhestva istorii i arxeologii" ("Qafqaz Tarix və Arxeologiya Cəmiyyətinin xəbərləri") məcmuəsində rus dilində nəşr olunmuşdur. Bütün bunlar onun hərəfəfli yaradıcılığa malik bir sənətkar olduğunu təsdiqləyir. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında Seyid Əzimin yaradıcılığında əxlaq-təbiyət əsərləri də mühüm yer tutur. Onun elm, məktəb, maarif, mədəniyyət, mətbuat, mütaliə, tərbiyə, mövzularında yazdığı şeirlər didaktik poeziyanın ən gözəl nümunələri sayılır. Dünya görüşü baxımından maarifçi olan şair cəmiyyətin təkamül yolu ilə dəyişib gözləşəcəyinə inanır, bundan ötrü insanların mədəni cəhətdən kamilləşməsinə və cib şərt sayırdı. Ona görə də o, özünün ictimai-pedaqoji və bədii fəaliyyətində elmin, maarifin, mədəniyyətin təbliğinə, bilikli, tərbiyəli və tənəşlərin yetişdirilməsinə xüsusi diqqət yetirirdi.

Pedaqoji fəaliyyəti zamanı ana dilində dərsliyi ciddi ehtiyac olduğunu gören Seyid Əzim bu məqsədlə uşaqlar üçün tərbiyəvi parçalar seçib toplamış, tərcümə etmiş, bir çoxunu isə özü yazmışdı. O, 1878-ci ildə həmin mətnləri bir yerə yığıb birinci və ikinci sinif şagirdləri üçün dərslik tərtib etmişdi. Həmin kitabı çap olunmaq üçün Qafqaz Maarif İdarəsinə təqdim etmiş, lakin onun nəşrinə icazə verilməmişdi. Ruhdan düşməyən maarifçi-pedaqoji ictimai-pedaqoji və bədii fəaliyyətə qatılmaqla yanaşı, Seyid Əzim 1878-ci ildən başlayaraq "Müntəzəbat" adlı ilə yenidən işləyib təkmilləşdirdiyi və müxtəlif illərdə nəşrə təqdim etdiyi bu dərslik rəsmi dövlət sənədlərində "Məcmuəyi-Asari-Hacı Seyid Əzim", "Şəriət kitabı", "Tacü'l-kütüb" ("Kitabların tacı"), "Rəbiü'l-əttal" ("Bələlərin baharı") adlandırılmışdır. Bu mənbələrə isnad edən bəzi araşdırıcılar yanlış olaraq şairin bir neçə dərslik tərtib etməsi mülahizəsini söyləyirlər. Əslində isə həmin adların hamısı daha çox "Rəbiü'l-əttal" kimi ilə məşhur olan eyni bir kitab məxsusdur.

davamı gələn sayımızda

Şamaxıdan doğan günəş – Seyid Əzim Şirvani

xarakterifənələr, dünyəvi biliklər daxil edilirdi. **Bu baxımdan Seyid Əzim də öz məktəbində uşaqlara türk (Azərbaycan) və fars dillərini tədris edir, bədii qiraət öyrədir, ədəbiyyat, tarix, coğrafiya, hesabfənlərindən, eləcə də rus dilindən məlumat verirdi. Bununla bağlı məşhur ədəbiyyatşünas Firidun bəy Köçerli yazır: "Axirü'l-əmir Hacı Seyid Əzim öz vətəni Şamaxı şəhərinə müraciət edib burada bir məktəb binası qoymuşdur ki, onda türk, fars və rus dilləri təlim olunurdu. Və lakin o vaxtlarda təlim-tərbiyə məsələsi çox çətin əmrlərdən birisi hesab olunurdu. Çünki üsuli-cədid üzrə uşaqlara oxumaq və yazmaq öyrətmək layiqincə müntəşir olmamışdı və təlim işlərinə mübaşir olan əşxasın üsuli-cədid nədən ibarət olduğunu danxəbəri yoxdu və köhnə qaydadan bir müəllim dıxarı çıxsaydı və təlim üçün təzə və yüngül bir cəgür açsaydı, camaat ona rəğbət göstərməyib, nifrətlərini çox namərbut və kobud əda və hərəkətlərlə izhar qıldılar".**

Yeri gəlmişkən, Mirzə Ələkbər Sabir, Sultan Məcid Qəzizadə kimi məşhur ədiblərimiz ilktəhsillərini o dövürün din xadimlərinin həqarətlə "kafir məktəbi" adlandırdıqları Seyid Əzimin həmin üsuli-cədid məktəbində almışlar. Şairin müasiri, məşhur pedaqog Həbibbəy Mahmud-

tədris ilə verdiyi fars dərslərini dinləyər: cocuqların cəld və çapıq cavabları ilə maraqlanardılar. Məktəb cocuqları arasında ən çox diqqəti cəlb edən zəki və cəld cocuq Sabir idi".

1875-ci ildə həmin məktəb Bakı qubernatoru, general-leytenant D.S.Staroselskinin icazəsi ilə yeni-

Azərbaycan məktəb tarixində ilk nümunəvi anadilli məktəb sayılan bu təhsil ocağı təxminən 14 il fəaliyyət göstərmiş, mürtəce ruhanilərin təzyiqi, ağır maddi vəziyyət nəticəsində 1887-ci ildə bağlanmışdır. 1874-cü ildə Şamaxı şəhərində Bakı vilayəti ruhani məclisinin nəzarəti altında olan yarı mülki, yarı ruhani tipli bir məktəb açılır. Seyid Əzim də həmin məktəbə fars və türk (Azərbaycan) dilləri müəllimi təyin olunur. Lakin vəsait çatışmazlığı ucbatından məktəb bağlandıqna görə o, buradan uzaqlaşır.

dən fəaliyyətə başlayarkən Seyid Əzim təkrar buraya dəvət olunur, iki il sonra isə heç bir əmək haqqı almadan məktəbə rəhbərlik edir.

1877-ci il sentyabrın 1-də isə o, Şamaxı üçsinifli şəhər məktəbində türk (Azərbaycan) dili vəşəriət dərsləri müəllimi təyin olunur. 1879-cu ildə "siyasi cəhətdən şübhəli müəllim" ittihamı ilə işdən çıxarılan Seyid Əzim Tiflisə şikayətə gedərək Qafqaz Maarif İdarəsi rəisinə günahsızlığını sübuta yetirir. Az sonra

"Məclisi-üns" ("Ülfət məclisi"), "Məclisi-feramuşan" ("Görüş məclisi"), Bakıdakı "Məcməuş-şüəra" ("Şairlər məclisi") məclislərinin üzvləri ilə sıx əlaqə saxlayır, onlarla şeirləşir, "səramədi dövrən" (dövrən başınagələn), yeni ustad şair kimi öz məsləhətlərini verir. Çar hökuməti maarif sahəsindəki xidmətlərini və qüsursuz işlədiyini nəzərə alaraq 1887-ci ildə Seyid Əzimi Stanislav lentinin üzərinə "Za userdie" ("Səy göstərdiyinə görə") söz-